

УДК 343.131

Л.І. КРИУШЕНКО, прокуратура
Білопільського району Сумської області

РОЛЬ НОРМ КРИМІНАЛЬНОГО ТА ЦИВІЛЬНОГО ПРАВА У ЧАСТИНІ ОХОРОНИ ПРАВА НА НЕДОТОРКАННІСТЬ ЖИТЛА

Ключові слова: право на недоторканність житла, кримінально-правова охорона права на недоторканність житла, цивільно-правова охорона права на недоторканність житла

Ідея недоторканності житла була актуальною на усіх етапах розвитку держави, оскільки серед особистих потреб людини потреба в житлі має першочергове значення [1, с.55] як одне з основних матеріальних та духовних умов її життя. Повага до житла та його охорона є невід'ємною складовою сучасної європейської культури та ідентичності.

Недоторканність житла означає право особи на державну охорону житла та іншого володіння, які їй належать на тих чи інших підставах, від незаконних втручань як посадових осіб, так і окремих громадян. Недоторканність житла – це абсолютна правова гарантія людини. Ніхто не вправі проникати у помешкання проти волі осіб, які в ньому проживають, інакше як у випадках, вказаних у законі і на підставі судового рішення. Так само як і своє життя, людина має право будь-яким, не забороненим законом способом захищати від протиправного втручання і своє житло, та інше володіння (ч.5 ст.55 Конституції України).

Держава забезпечує реальність недоторканності житла, ввівши кримінальну відповідальність за незаконне порушення недоторканності житла громадян (ст.162 Кримінального кодексу, далі – КК) України) і відтворивши конституційні положення про охорону житла у ст.14-1 Кримінально-

процесуального кодексу (далі – КПК) України та закріпивши його як особисте немайнове право у ст.311 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України, передбачивши цим можливість настання цивільно-правової охорони.

У той час як кримінально-права охорона права на недоторканність житла має реальні результати правозастосування (за даними Державної судової адміністрації України кількість засуджених за ст.162 КК України зростає з 31 особи у 2003 році до 1345 осіб у 2008 році [2, с.496]), судова практика за ст.311 ЦК України майже відсутня. Так, через відсутність чітко визначених змісту та об'єкта даного права, досить складно з'ясувати, коли відбулося цивільно-правове правопорушення, і які способи захисту можливо при цьому застосувати. Проте, на сьогодні не вирішеними належним чином у законодавстві України залишаються питання як кримінально-правової, так і цивільно-правової охорони недоторканності житла фізичної особи.

Проблеми охорони права на недоторканність житла цивільним і кримінальним правом були предметом дослідження науковців різних галузей знань (С. Ільченко, І.І. Присяжнюк, Р.О. Стефанчук, В.Т. Маляренко, М.М. Малєйна, Н.О. Давидова, Н.О. Горобець, М.І. Хавронюк та ін.). Звідси, метою дослідження є з'ясування проблем та узгодженості правової охорони права на недоторканність житла нормами КК України та ЦК України. Його новизна полягає у визначенні ролі норм кримінального та цивільного прав у частині охорони права на недоторканність житла.

У ст.30 Конституції України закріплено право на недоторканність житла, але у завданні Основного Закону не входить детальне врегулювання суспільних відносин, він становить той фундамент, на якому ґрунтується національне законодавство [3, с.191]. ЦК України сприяє розвитку та забезпеченню механізму здійснення досліджуваного права шляхом передбачення його змісту, основних способів реалізації та захисту особистих немайнових прав.

При порушенні особистих прав виникають відносні правовідносини охоронного характеру між управомоченою особою та правопорушником. Охорона цих прав можлива лише за допомогою держави, що досягається шляхом закріплення в законі права на охорону і забезпечення його реалізації силами державного примусу [4, с.231–232]. Фізична особа має бути наділена можливістю охороняти право на недоторканність житла і здатністю захистити його відповідними способами з метою реалізації даного права.

Кримінальне та цивільне право покликані охороняти закріплене у Конституції України право на недоторканність житла. В основі такої охорони стоять різні завдання. Так, у кримінально-правовій літературі виділяють наступні задачі кримінального закону: кримінально-правова боротьба зі злочинністю з метою охорони інтересів людини, суспільства та держави та попередження злочинів [5, с.81]. Будь-яка держава, гарантуючи додержання того чи іншого права, повинна створити механізм його захисту, який включає, в тому числі, кримінально-правові засоби. Стаття 162 КК України передбачає, що порушення недоторканності житла може бути вчинене у формі: 1) незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи; 2) незаконного проведення в них огляду чи обшуку; 3) незаконного виселення; 4) інших дій, що порушують недоторканність житла громадян. Крім того, за ч.3 ст.185, ч.3 ст.186, ч.3 ст.187 КК України крадіжка, грабіж, розбій відповідно також можуть бути вчинені з проникненням у житло.

Кримінально-правова охорона права на недоторканність житла має певні проблеми застосування. Так, при кваліфікації злочинів за ст.162 КК України нерідко постає питання конкуренції статей КК України. Всі вчені кримінального права одностайні у тому, що за наявності конкуренції статей повинна застосовуватися стаття Особливої частини КК України, яка найбільш повно охоплює всі ознаки вчиненого посягання [6, с.430; 2,

с.496]. Проблемним також є питання викрадення майна у дрібному розмірі з проникненням до житла, коли кримінальна відповідальність за крадіжку не передбачається. Судова практика по-різному вирішує це питання (кримінальна справа закривається на підставі п.2 ст.6 КПК України або кваліфікується ч.1 ст.162 КК України). Слід погодитися з думкою І.І. Присяжнюка, що злочини, які вчиняються у житлі чи іншому володінні особи після порушення їх недоторканності, повинні кваліфікуватися за сукупністю з відповідною частиною ст.162 КК України [2, с.500].

Цивільно-правова охорона особистих прав людини розглядається як встановлена державою і законодавчо закріплена система заходів та способів, що в межах суспільного буття забезпечує людині реальну можливість розпоряджатися своїми особистими правами і захищає її особисте життя від незаконного втручання [4, с.232].

Стаття 311 ЦК України закріплює особисте немайнове право на недоторканність житла, однак не розкриває його змісту, що на практиці створює ряд проблем. Однією з них є проблема захисту даного права. ЦК України, визначаючи зміст будь-якого (у тому числі і права на недоторканність житла) особистого немайнового права як можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд визначати свою поведінку у сфері свого приватного життя (ст.271), фактично створив перешкоди у здійсненні управомоченою особою досліджуваного права та його захисті. З однієї сторони діє принцип цивільного права «дозволено все, що не заборонено законом», з іншої – відсутність чітко встановлених меж створює невизначеність при здійсненні даного права. Так, наприклад, незрозуміло, якими є межі цього особистого немайнового права при його здійсненні подружжям, співмешканцями кімнати у гуртожитку, немовлям тощо. Виникає також питання, чи буде порушенням права на недоторканність житла лише незаконне проникнення до житла, чи

сюди можна віднести і, наприклад, підглядання, розголошення стороннім особам відомостей щодо інтер'єру житла, правил поведінки у житлі тощо.

Донедавна у літературі панувала думка, що недоторканність житла означає виключно заборону проникнення сторонніх осіб до нього [7, с.125]. Вважаємо, що наведені приклади слід віднести до випадків порушення досліджуваного права, оскільки вони відповідають змісту особистого немайнового права, передбаченого ст.271 ЦК України та правомочностям, які виділяються у юридичній літературі цивілістами.

Автори здебільшого акцентують свою увагу на декількох однакових правомочностях: свобода вибору поведінки в житлі, яке займає фізична особа та визначення можливості перебування в цьому житлі сторонніх осіб [8, с.147; 9, с.132–133; 10, с.191]. Виділяють й інші правомочності, а саме: конфіденційність відомостей про облаштування житла і поведінку осіб у ньому [9, с.132–133]; можливість фізичної особи вільно, на власний розсуд, визначати правовий режим у своєму житлі або місці тимчасового перебування [8, с.147]. Існують погляди, за якими зміст права на недоторканність житла розглядається ширше, а саме як можливість: мати свою приватність; самому визначати свою приватність; ознайомлення інших осіб з обставинами свого (приватного) особистого життя; дозволяти чи забороняти втручатися у свою приватність; зберігати у таємниці обставини своєї приватності; вимагати захисту права на приватність [11, с.477–479].

Вважаємо, що недоторканність житла передбачає не лише недопустимість проникнення до житла проти волі осіб, які в ньому проживають, але й інші форми отримання відомостей про те, що відбувається в житлі.

Ще однією проблемою цивільно-правової охорони права на недоторканність житла є невизначеність способів захисту особистих немайнових прав. Стаття 275 ЦК України за-

кріпила, що захист особистого немайнового права здійснюється способами, встановленими главою 3 цього Кодексу. Проте, у літературі висловлюються погляди про неможливість застосування всіх способів захисту цивільних прав до особистих немайнових прав [12, с. 21; 4, с.237].

Поряд із цим існують проблеми охорони права на недоторканність житла, які тотожні як для кримінального, так і для цивільного прав. Однією з них є визначення поняття «житло» та «інше володіння».

У кримінальному праві підхід до розуміння цих понять має свою специфіку. Насамперед ці поняття не мають своєї легальної дефініції в КК України. У постановках Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» від 28.03.2008 р. № 2 та Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» від 06.11.2009 р. № 10 дається судове тлумачення поняття «житло». Остання постанова містить узагальнююче визначення житла як приміщення, призначеного для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла прирівнюються також ті його частини, в яких може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, сарай тощо) [13]. У першій постанові закріплюється перелік тих приміщень, що потрібно визнавати житлом [14]. Проте, вказані постанови носять роз'яснювальний характер, що не дає їм можливості усунути прогалину, що існує в національному законодавстві. Позитивним аспектом цих постанов є те, що таке широке тлумачення поняття «житло» дає можливість судам застосовувати його у розумінні ст.8

Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини.

Учені-криміналісти не одностайні у своїх поглядах при визначенні поняття «житло». У більшості випадків до поняття «житла» відносять приміщення, де протікає особисте життя особи [15, с.69]; для постійного та тимчасового проживання особи незалежно від придатності для проживання та від належності до житлового фонду України [16, с.71]. Існують також погляди, за якими житлом повинні визнаватися каюти, купе потягу, причепи до транспортних засобів тощо [17, с.454].

Цивільне законодавство також не містить універсального поняття «житла», яке би відповідало вимогам майнових і немайнових відносин (ст.379 ЦК України розкриває житло як інститут права власності). Цивілісти по-різному трактують дане поняття. Вважаємо недоцільним перераховувати існуючі погляди, оскільки в більшості випадків вони співпадають із точками зору учених-криміналістів.

Враховуючи, що донедавна українське законодавство взагалі не містило поняття «житло» деякі вчені стверджують, що законодавцем було виведено в ранг законодавчо закріпленого терміна побутове позначення жилого, а іноді нежилого приміщення, що і спричинило непорозуміння у визначенні його сутності [18, с.20]. Особливістю вітчизняного законодавства є закріплення поняття «інше володіння».

Традиційно в Україні під житлом розумілося лише приміщення, де особа постійно чи тимчасово проживає, що унеможливує віднесення до житла трейлер, купе потягу, каюти, дачу тощо. Таким чином, поняття «інше володіння» зумовлює можливість розповсюдження правового режиму недоторканності на інше володіння особи в якому вона постійно чи тимчасово проживає, проте, яке не визнається житлом.

Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від

23.03.2006 р. суди в Україні повинні враховувати рішення Європейського суду з прав людини. Судова практика застосування ст.8 Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини дає підстави зазначити, що житло за цим міжнародним актом розглядається широко та пов'язується з особистим життям носія права на недоторканність житла. Подібна позиція відповідає завданням Конституції України та дозволяє створити дієві правові гарантії зі сторони держави щодо охорони права на недоторканність житла особи.

Зазначимо, що гарантії прав людини закріплені в Основному Законі України втілюються в життя через норми цивільного та кримінального прав. Недосконалість вітчизняного законодавства створює цілу низку проблем при застосуванні ст.162 КК України та ст.311 ЦК України. Існує ряд відмінностей в частині охорони права на недоторканність житла кримінальним та цивільним правом. Зокрема, нормами КК України передбачено кримінальну відповідальність щодо порушення недоторканності житла у формі: 1) незаконного проникнення до житла чи іншого володіння особи; 2) незаконного проведення в них огляду чи обшуку; 3) незаконного виселення; 4) інших дій, що порушують недоторканність житла громадян. Цивільно-правова охорона на сьогодні не має чітких приписів, що зумовлює виникнення проблем на практиці. Так, у більшості випадків застосування до особи ст.162 КК України не тягне за собою подання цивільного позову у кримінальній справі за порушення ст.311 ЦК України. Тоді як можливості цивільно-правової охорони значно ширші (ст.16 ЦК України) у порівнянні з нормами КК України. Вважаємо, що ці норми повинні застосовуватися на практиці паралельно, оскільки вони покликані виконувати різні завдання. Одночасне їх застосування сприятиме максимальному забезпеченню та гарантуванню державою недоторканності житла управомоченої особи. Обумовлене визна-

чає напрямки подальших наукових пошуків у сфері охорони права на недоторканність житла.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дилигенский Г. Г. Проблемы теории человеческих потребностей / Г. Г. Дилигенский // Вопросы философии. – 1976. – № 10. – С. 55–65.
2. Присяжнюк І. І. Про окремі проблеми кваліфікації злочинів за ст. 162 КК України «порушення недоторканності житла або іншого володіння особи» / І. І. Присяжнюк // Держава і право. – 2009. – Вип. 46. – С. 495–502.
3. Горобець Н. О. Роль норм конституційного та цивільного прав у частині реалізації права на недоторканність житлового простору / Н. О. Горобець // Форум права. – 2009. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2009-3/09gnongp.pdf>.
4. Харьковская цивилистическая школа: в духе традиций : монография / под ред. И. В. Спасибо-Фатеевой. – Харьков : Право, 2011. – 296 с.
5. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1 : Учение о преступлении : учебник для вузов / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2002. – 624 с.
6. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер. – 2003. – 704 с.
7. Малюга Л. В. Особисті немайнові права фізичних осіб в цивільному праві: теоретичні основи та проблеми правового забезпечення : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Малюга Людмила Василівна. – К., 2004. – 202 с.
8. Апанасюк М. П. Особливості правового врегулювання недоторканності житла / М. П. Апанасюк // Проблеми цивільного права та процесу : матеріали наук.-практ. конф. (31 травня 2008 р.). – Х. : Харк. нац. ун-ту внутр. справ, 2008. – С. 145–147.
9. Бобрик В. І. Цивільно-правова охорона особистого життя фізичних осіб: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.03 / Бобрик Володимир Іванович. – К., 2004. – 207 с.
10. Малейна М. Н. Личные неимущественные права граждан: понятие, осуществление, защита / Малина М. Н. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : МЗ Пресс, 2001. – 244 с.
11. Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту) : монографія / Р. О. Стефанчук ; відп. ред. Я. М. Шевченко. – Хмельницький : Вид-во Хмельницьк. ун-ту управління та права, 2007. – 626 с.
12. Давидова Н. О. Особисті немайнові права : навч. посіб. для студ. ВНЗ / Давидова Н. О. – К. : Ін Юре, 2008. – 160 с.
13. Постанова Пленуму Верховного суду України «Про судову практику у справах про злочини проти власності» : від 06.11.2009 р., № 10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
14. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про деякі питання застосування судами України законодавства при дачі дозволів на тимчасове обмеження окремих конституційних прав і свобод людини і громадянина під час здійснення оперативно-розшукової діяльності, дізнання і досудового слідства» : від 28.03.2008 р., № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
15. Ільченко С. Визначення поняття «житло» / С. Ільченко // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 6. – С. 67–69.
16. Рунов Г. До проблеми визначення поняття «житло» у кримінальному праві України / Г. Рунов // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 12. – С. 67–71.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального Кодексу України / за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.

18. Лічман Л. Поняття «житло» і його цивільно-правове значення / Л. Лічман // Підприємство, господарство і право. – 2004. – № 11. – С. 19–22.

Криушенко Л. І. Роль норм кримінального та цивільного права у частині охорони права на недоторканність житла / Л. І. Криушенко // Форум права. – 2011. – № 2. – С. 457–462 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-2/11klindg.pdf>

Установлено, що гарантії права на недоторканність житла людини закріплені в Основному законі України втілюються в життя через норми цивільного та кримінального прав. З'ясовано, що недосконалість вітчизняного законодавства створює цілу низку проблем при застосуванні ст.162 Кримінального кодексу України та ст.311 Цивільного кодексу України. Зроблено висновок, що не дивлячись на ряд відмінностей між нормами кримінального та цивільного прав у частині охорони права на недоторканність житла одночасне їх застосування сприятиме максимальному забезпеченню та гарантуванню державою недоторканності житла особи.

Криушенко Л.І. Роль норм уголовного и гражданского права в части охраны права на неприкосновенность жилища

Установлено, что гарантии права на неприкосновенность жилища человека, закрепленные в Основном законе Украины, воплощаются в жизнь через нормы гражданского и уголовного права. Выяснено, что несовершенство отечественного законодательства создает целый ряд проблем в применении ст.162 Уголовного кодекса Украины и ст.311 Гражданского кодекса Украины. Сделано вывод, что, не смотря на ряд отличий между нормами уголовного и гражданского права, в части охраны права на неприкосновенность жилища одновременное их применение будет помогать максимальному обеспечению и гарантированию государством неприкосновенности жилища человека.

Kriushenko L.I. Role of Norms Criminal and Civil Law in Part of Guard of Right on Inviolability of Dwelling

It is set, that guarantees of right on inviolability, dwellings of man, fastened in the Basic law of Ukraine, realize through norms civil and criminal law. It is found out that imperfection of domestic legislation is created by a number of problems in application of item 162 of the Criminal code of Ukraine and item of 311 of the civil code of Ukraine. A conclusion is done, that, not looking on the row of differences between the norms of criminal and civil law, in part of guard of right on inviolability of dwelling their simultaneous application will help the maximal providing and guarantying the state of inviolability of dwelling of man.